

ks. Ginter Dzierżon
Wydział Prawa Kanonicznego UKSW

Poglądy św. Augustyna w kwestii możliwości zawarcia powtórnego małżeństwa

Wstęp

Jednym z najwybitniejszych pisarzy chrześcijańskich jest biskup Hippony św. Augustyn (353-430)¹. W jego bogatej spuściźnie sporo miejsca zajmują treści poświęcone problematyce małżeństwa. Tematyka ta stała się przedmiotem jego zainteresowania w wielu dziełach². Jak pisze Sergio Zincone Augustyn jest jedynym pisarzem wczesno-chrześcijańskim, którego obiektem uwagi w „*De bono coniugali*”

¹ Szerzej na temat tej postaci zob. P. BROWN, *Augustyn z Hippony*, tłum. W. RADWAŃSKI, Warszawa 1993.

² Por. AUGUSTINUS, *De genesis contra Manicheos*, PL 34, s. 174-220; AUGUSTINUS, *De genesi ad literam imperfectum liber*, PL 34, s. 219-246; AUGUSTINUS, *De sermone Domini in monte*, PL 34, s. 1129-1308; AUGUSTINUS, *De diversis questionibus LXXXIII*, PL 40, s. 11-100; AUGUSTINUS, *De bono coniugali*, PL 40, s. 373-396; AUGUSTINUS, *De continentia*, PL 40, s. 349-372; AUGUSTINUS, *De sancta verginitate*, PL 40, 397-428; AUGUSTINUS, *In Joannis Evangelium tractatus*, PL 35, s. 1389-1976; AUGUSTINUS, *De fide et operibus*, PL 40, s. 197-232; AUGUSTINUS, *De bono viduitatis*, PL 40, s. 429-450; AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, PL 41, s. 13-804; AUGUSTINUS, *De gratia Christi et peccato originali*, PL 44, s. 359-410; AUGUSTINUS, *De nuptiis et concupiscentia*, PL 44, s. 413-476; AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, PL 40, s. 451-486; AUGUSTINUS, *Contra Iulianum*, PL 44, s. 641-674; AUGUSTINUS, *Retroactiones*, PL 32, s. 583-656. Zestawienie za: C. RYCHLICKI, *Sakramentalny charakter przymierza małżeńskiego*, Płock 1997, s. 183.

stało się wyłącznie małżeństwo³. Wielość poruszanych przez niego zagadnień wynikała z faktu, iż ukazał on tę problematykę z różnych aspektów, aby rozstrzygnąć, na ile było to możliwe, wiele kontrowersyjnych poglądów występujących w ówczesnej doktrynie⁴. Według Francesco Delphiniego, niejasność stanowisk pisarzy piszących w pierwszych wiekach chrześcijaństwa wynikała z tego, że w kształtującej się doktrynie nie wypracowano jeszcze dostatecznej bazy teoretycznej. W opinii włoskiego autora, szczególne dokonania tego Ojca Kościoła wyrażają się w tym, że stał się on autorem teorii, unifikującej różne pryncypia⁵.

Celem niniejszego opracowania nie stanie się ukazanie wszystkich poglądów bpa Hippony dotyczących małżeństwa, lecz przedstawienie tylko jednego, aczkolwiek niezwykle interesującego wątku dotyczącego kwestii możliwości zawarcia powtórnych związków. To zagadnienie stało się obiektem uwagi Augustyna w kilku dziełach, a w sposób szczególny w „*De coniugis adulterinis*”⁶. Był on zdecydowanie przeciwny zawieraniu powtórnych związków. Zajął kategoryczne stanowisko w tej sprawie, ponieważ ówcześni wierni żyli w przeświadczeniu, że można zawierać powtórne związki małżeńskie⁷.

Zrozumienie poglądów Augustyna w kwestii określonej w tytule artykułu nie byłoby w pełni zrozumiałe bez prezentacji pewnych założeń jego teorii małżeństwa.

³ Por. AUGUSTINUS, *De bono coniugali*, 1, 7, s. 373-396; S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV – VII sec.)*, w: *Matrimonio – famiglia nei Padri*, Roma 2006, s. 352.

⁴ Por. F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, Milano 1979, s. 61.

⁵ F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 61.

⁶ AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, 1, 25, s. 452-486; H. CROUZEL, *La indisolubilidad del matrimonio en los Padres de la Iglesia*, w: T. GARCÍA BARBARENA (red.), *El vinculo matrimonial ¿divorcio o indisolubilidad?*, Madrid 1978, s. 110.

⁷ H. CROUZEL, *Divorziati „risposati”*. *La prassi della Chiesa primitiva*, Siena 2014, s. 45.

1. Niektóre założenia teorii małżeństwa

W związku z poruszaną w tym opracowaniu tematyką istotnymi są poglądy Augustyna na sakramentalność małżeństwa, wierność małżeńską oraz nierozzerwalność małżeństwa.

1.1. Sakramentalność małżeństwa

Zdaniem patrologów, Augustyn wypracował doktrynę o sakramentalności małżeństwa, która wywarła poważny wpływ na późniejsze pojmowanie tego zagadnienia w teologii⁸. W jego opinii, małżeństwo było nie tylko kontraktem, ale przede wszystkim sakramentem⁹. W swej koncepcji uwydatnił on nadprzyrodzony charakter związku małżeńskiego. Utrzymał, iż istnieje ścisły związek pomiędzy sakramentalnością oraz nierozzerwalnością małżeństwa¹⁰. Zdaniem Delphiniego, w augustynowym ujęciu nierozzerwalność małżeństwa wynikała z natury małżeństwa¹¹. Tłumacząc tę kwestię Czesław Rychlicki stwierdził, iż dla Augustyna, nierozzerwalność małżeństwa była bezpośrednim skutkiem sakramentalności. Przymiot ten został określony przez niego m. in. mianem „res cuiusdam Sacramenti”¹².

Rozważając problem trwałości węzła małżeńskiego w kontekście sakramentalności bp Hippony nawiązał do mechanizmów

⁸ S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV-VII sec)*, dz. cyt., s. 163.

⁹ Augustinus, *De fide et operibus*, 1,7,10, s. 203: „[...] hoc est in Ecclesia, ubi nuptiarum non solum vinculum, verum etiam sacramentum ita commendatur, ut non liceat viro uxorem suam alteri tradere [...]”; F. DELPHINI, *Divorzio e separazione dei coniugi nel diritto romano e nella dottrina della chiesa fino al V secolo*, Torino 1956, s. 72; F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 62.

¹⁰ Augustinus, *De coniugis adulterinis*, 2,5, s. 473; S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV-VII sec.)*, dz. cyt., s. 372.

¹¹ F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 65.

¹² C. RYCHLICKI, *Sakramentalny charakter przymierza małżeńskiego*, dz. cyt., s. 186.

funkcjonowania dwóch innych sakramentów, jakimi były chrzest i święcenia¹³. W Księdze II „De coniugis adulterinis” opierając się na zasadzie analogii trafnie spostrzegł, iż chrzest jest ważny także w sytuacji, gdy ktoś został ekskomunikowany, podobnie węzeł małżeński trwa w wypadku porzucenia małżonka¹⁴. Paralela zachodząca pomiędzy sakramentem małżeństwa a sakramentem święceń stała się przedmiotem jego uwagi w „De bono coniugali”. Utrzymywał on, iż tak jak porzucenie urzędu nie niweczy sakramentalnego charakteru święceń; również i w małżeństwie porzucenie małżonka nie niweczy węzła małżeńskiego¹⁵.

Poza tym, Augustyn pisząc o sakramentalności małżeństwa przyrównywał związek małżeński do związku Chrystusa ze swoim Kościołem¹⁶. Wątek ten pojawia się w kilku jego pozycjach. Komentując Ef 5, 32 w „De nuptiis et concupiscentia” skonstatował on, iż trwałość węzła małżeńskiego podobna jest do trwałości związku Chrystusa z Kościołem¹⁷; w „De bono coniugali” natomiast podkreślił, iż małżeństwo jest znakiem rzeczywistości ponadnaturalnej¹⁸.

¹³ J. KAMAS, *The Separation of the Spouses with the Bond Remaining*, Roma 1997, s. 54.

¹⁴ AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, 2,5, s. 473.

¹⁵ AUGUSTINUS, *De bono coniugali*, 1, 24, 32, s. 394: „Quemadmodum si fiat ordinatio cleri ad plebem congregandam, etiamsi plebis congregatio non subsequatur, manet tamen in illis ordinatis Sacramentum ordinationis; et si aliqua culpa quisquam ab officio removeatur, Sacramento Dommini semel imposito non carebit, quamvis ad iudicium permanente”; S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV-VII sec)*, s. 372; F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 62.

¹⁶ S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV-VII sec)*, dz. cyt., s. 373; J. KAMAS, *The Separation of the Spouses with the Bond Remaining*, dz. cyt., s. 58; C. RYCHLICKI, *Sakramentalny charakter przymierza małżeńskiego*, dz. cyt., s. 186-188.

¹⁷ Zob. AUGUSTINUS, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 10, 11, s. 420: „[...] verum quoddam sacramentum nuptiarum [...] hujus procul dubio sacramento res est, ut mas et femina connubio copulati quamdiu vivunt inseparabiliter perserverent [...]”; G. CERETI, *Matrimonio e indissolubilità*, Bologna 2014, s. 163.

¹⁸ AUGUSTINUS, *De bono coniugali*, 1, 11, 12, s. 382; H. CROUZEL, *Divorziati „risposati”*. *La prassi della Chiesa primitiva*, dz. cyt., s. 115.

Kończąc ten passus pragniemy przywołać myśl Rychlickiego, który odnosząc się do augustynowego konceptu sakramentalności małżeństwa w następujący sposób skonkludował to ujęcie: „[...] termin «sacramentum» w odniesieniu do małżeństwa nie jest u Augustyna jednoznaczny. Związek małżeński zostaje określony przez niego jako rzeczywistość misteryjna i święta, ponieważ symbolizuje rzecz świętą i mistyczną, którą stanowi jedność Chrystusa z Kościołem”¹⁹.

1.2. Wierność małżeńska

W swych dziełach w kontekście rozważań na temat sakramentalności małżeństwa Augustyn podjął także problem wierności małżeńskiej. Twierdził on, iż do wierności są wprawdzie zobligowani wszyscy małżonkowie; wierność ma jednak o wiele większe znaczenie w przypadku związków zawieranych przez chrześcijan. W tej kategorii małżeństw bowiem wynika ona z sakramentalności małżeństwa²⁰.

W augustynowym rozumieniu, do wierności byli zobowiązani w równym stopniu zarówno mąż, jak i żona²¹. Rozważając ten problem w „Contra Julianum” twierdził on, iż małżeństwo nie różni się od cudzołóstwa zrodzeniem potomstwa, lecz wiernością służącą legalnemu zrodzeniu potomstwa oraz właściwemu zaspokojeniu pożądliwości²². W „De bono coniugali” z kolei pisał, iż cudzołóstwo jest niczym innym jak godzeniem w wierność małżeńską i poddaniem się

¹⁹ C. RYCHLICKI, *Sakramentalny charakter przymierza małżeńskiego*, dz. cyt., s. 192.

²⁰ AUGUSTINUS, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 17, 19, s. 424: „Fides autem non qualem habent inter se etiam infideles zelantes carnem. Quis enim vir quamlibet impius, vult adulteram uxorem? aut quae mulier, quamlibet impia vult adulterum virum? Haec in connubio bonum naturale est quidem, carnale tamen. Sed membrum Christi conjugis adulterium debet timere, non sibi; et a Christo sperare fidei praemium, quam exhibet coniugi. Sacramentum vero, quo nec separati nec adulterati amittunt, coniuges concorditer casteque custodiant”; S. ZINCONE, *Matrimonio nei Padri...*, s. 368.

²¹ S. ZINCONE, *Matrimonio nei Padri (IV-VII sec)*, dz. cyt., s. 367.

²² AUGUSTINUS, *Contra Julianum*, 3, 65, s. 735; S. ZINCONE, *Matrimonio nei Padri...*, s. 367.

pożądaniu²³. W jego opinii, zobowiązanie, o którym mowa wynika z przesłanki natury antropologicznej. Argumentował „ponieważ, że jesteśmy ludźmi” (*sed nos viri sumus*), dlatego potrafimy panować nad swymi pożądaniami²⁴.

1.3. Nerozerwalność małżeństwa

Poglądy Augustyna o sakramentalności i wierności małżeńskiej wywarły wpływ na jego postrzeganie nerozerwalności małżeństwa. W „*De bono coniugali*” podkreślił on z całym naciskiem, iż żadna inna przyczyna nie może zerwać węzła małżeńskiego, oprócz śmierci²⁵. W „*De bono viduitatis*” i w „*De nuptiis et concupiscentia*” wyraził on to pryncypium w sposób pozytywny stwierdzając, iż węzeł małżeński jest nerozerwalny, dopóty obie strony żyją²⁶.

W kilku innych dziełach biskup Hippony wskazał na racje zajęcia takiego stanowiska. W „*Coram Julianum*” twierdził, iż małżeństwo jest nerozerwalne ze względu na dobro małżonków²⁷; w „*De diversis quaestionibus*” zaś komentując Mt 5, 32 uwydatnił on walor wierności

²³ AUGUSTINUS, *De bono coniugali*, 1 4, 4, s. 375-376: „Hujus autem fidei violatio dicitur adulterium, cum vel propriae libidinis instinctu, vel alienae consensu, cum altero vel altera contra pactum coniugale concubitur [...]”; S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV-VII sec)*, dz. cyt., s. 368.

²⁴ AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, 2,8,7, s. 475: „Sed nos viri sumus; an vero sexus nostri dignitas hanc sustinebit iniuram, ut cum aliis feminis praeter uxores nostras si quid admittimus, in luendis poenis mulieribus comparemur? Quasi non propter ea magis debeant illicitas concupiscentias viriliter frenare, quia viri sunt?”; S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV-VII sec)*, dz. cyt., s. 367.

²⁵ AUGUSTINUS, *De bono coniugali*, 1, 24, 32, s. 394; F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 62.

²⁶ AUGUSTINUS, *De bono viduitatis*, 4, 5, s. 433: „Nam enim de coniugo, quod copulatur liberorum procreandorum causa, et fide pudicitiae coniugalis, et indissolubili, quamdiu ambo vivunt [...]”; Augustinus, *De nuptiis et concupiscentia*, 1, 10, 11, s. 420; G. CERETI, *Divorzio, nuove nozze e penitenza nella Chiesa primitiva*, Roma 2013, s. 257.

²⁷ AUGUSTINUS, *Coram Julianum*, 5, 12,46, s. 810.

podkreślając, że żaden z małżonków nie może porzucić drugiego²⁸. Do tej zasady nawiązał też w „De sermone Domini” pisząc, że za życia męża żona nie może wyjść za mąż za innego mężczyznę; jeśli zaś uczyniłaby to, wówczas poniosłaby winę za ten czyn²⁹. W „De bono coniugali” określił on taki czyn, jako moralnie zły³⁰.

Według Delphiniego, poglądy tego Ojca Kościoła co do nierozzerwalności małżeństwa wynikały z założenia, że związek małżeński jest dobrem ziemskim. Ustaje on więc w wyniku śmierci jednej ze stron³¹.

2. Możliwość zawierania powtórnych małżeństw

2.1. Założenia generalne

Zaprezentowane stanowisko św. Augustyna w kwestiach sakramentalności i nierozzerwalności małżeństwa, a także wierności małżeńskiej rzutowały w głównej mierze na jego odniesienie do problemu możliwości zawarcia powtórnych małżeństw. We wstępnych ośmiu rozdziałach „De coniugis adulterinis” bp Hippony pisał, iż musi się on zmierzyć z dwoma funkcjonującymi tym czasie teoriami rozwodowymi. W pierwszej z nich bazującej na tekście Mt 19, 9 zezwalano na rozwód małżonkowi ze względu na cudzołóstwo żony, nie przyzwalano natomiast na zawarcie związku żonie ze względu na cudzołóstwo

²⁸ AUGUSTINUS, *De diversis quaestionibus*, 83, s. 100: „[...] de utroque fidei dixisse, et marito et uxore, ut si ambo fidei sint, neutri liceat alterum relinquere [...]”.

²⁹ AUGUSTINUS, *De sermone Domini*, 1,16,43, s. 1251: „Non liceat mulieri nubere alteri, nisi mortuo viro; si ante viri mortem nupserit, rea est [...]”.

³⁰ AUGUSTINUS, *De bono coniugali*, 1, 7, s. 378: „Usque adeo foedus illud initum cujdam sacramento ius est, ut nec ipsa separatione irritum fiat: quandoquidem vivente viro, et a quo relicta est, moechatur, si alteri nupserit; e ille hujus mali causa est qui reliquit”.

³¹ F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 63. Takie twierdzenie występuje w: AUGUSTINUS, *De bono coniugali*, 1, 9, 9, s. 380; AUGUSTINUS, *De sermone Domini*, PL 1, 15, s. 1249.

męża; według drugiej teorii, oboje małżonkowie mieli równe prawo do zawarcia nowego związku, ze względu na to, że osobę cudzołożną na podstawie fikcji uważano zmarłą³². W opinii Giovanni Ceretiego, św. Augustyn był pierwszym Ojcem Kościoła, który wyraźnie stanął na stanowisku, iż prawo ewangelijne jest odmienne od ówczesnego prawa świeckiego³³.

W „*De coniugis adulterinis*” postawa bpa Hippony była zdecydowana. Nie godził się on na zawarcie powtórnego małżeństwa niezależnie od tego, czy miało miejsce cudzołóstwo cielesne, czy też duchowe³⁴. Zastanawiając się nad racją tak radykalnego poglądu Zincone zwrócił uwagę, iż Augustyn stosując argumentację biblijną powołał się na teksty Mk 10, 12 i Łk 16, 18, w których nie dopuszcza się wyjątku od reguły generalnej³⁵. Prawda ta została uwydatniona w sposób szczególny w rozdziale IX zatytułowanym „*Nolens reconciliari adultera uxori non potest alteri nubere*”³⁶. Według Henri Cruzela, Augustyn poszerzył zakres pojęcia cudzołóstwa rozumiejąc przez nie tylko każdą formę niewierności, ale także wszelką formę pożądlivosti cielesnej³⁷.

Przy tym należy zauważyć, iż bp Hippony przyzwalał na separację, ale jedynie w przypadku wystąpienia cudzołóstwa. Twierdził, że poza

³² AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, 1, 1-8, s. 451-456; F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 61-62.

³³ G. CERETI, *Divorzio, nuove nozze e penitenza nella Chiesa primitiva*, dz. cyt., s. 163-164.

³⁴ AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, 1, 25, s. 469: „Propter quolibet tamen fornicationis genus, sive carnis, sive spiritus, ubi infidelitas intelligitur, et dimissio viro non licet alteri nubere, et dimissa uxore non licet alteram docere; quoniam Dominus nulla exceptione facta dicit, *Si uxor dimiserit virum suum, et alii nupserit maechatur*; et, *Omnis qui dimittit uxorem suam, et ducit alteram, maechatur*”; S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV-VII sec)*, dz. cyt., s. 369; F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 64.

³⁵ S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV-VII sec)*, dz. cyt., s. 369.

³⁶ AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, 2, 9, s. 476; F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 63.

³⁷ H. CROUZEL, *La indisolubilidad del matrimonio en los Padres de la Iglesia*, dz. cyt., s. 113.

przypadkiem cudzołóstwa separacja jest niegodziwa³⁸; za niegodziwą uznał on też separację z powodu czystości³⁹.

W rozdziale XIII Księgi II „Nolentes reconciliari coniugibus adulteris, continentiam custodiant” skonstatował on, iż małżonkowie żyjący w separacji z powodu cudzołóstwa są zobowiązani do zachowania wierności małżeńskiej lub czystości⁴⁰. Opowiedział się on za rozwiązaniem zgodnie z którym, w wypadku gdy żona opuściłaby cudzołożnego męża i nie istniałaby możliwość pojednania się z nim, wówczas powinna pozostać niezamężna; jeśli mąż natomiast odszedłby od cudzołożnej żony, i nie chciałby jej przyjąć nawet po czynieniu pokuty, to wtedy powinien żyć w czystości⁴¹.

2.2. Kwestie szczegółowe

Poruszając problem możliwości zawarcia powtórnego związku Augustyn odniósł się także do pewnego przypadku szczegółowego. W jego spuściźnie pojawia się wątek dotyczący zawarcia małżeństwa z inną kobietą w wypadku wystąpienia niepłodności własnej żony. Do tej wątpliwości ustosunkował się on negatywnie⁴². Temu problemowi poświęcił on sporo uwagi w rozdziale XV Księgi I „De bono coniugali”

³⁸ AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, 1, 7, 7, s. 455: „[...] quia mulierem non permittit a viro non fornicante discedere [...]”; Augustinus, *De sermone Domini*, 1, 14, 39, s. 1248-1249; S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV – VII sec)*, dz. cyt., s. 370; H. CROUZEL, *La indisolubilidad del matrimonio en los Padres de la Iglesia*, dz. cyt., s. 114; G. CERETI, *Matrimonio e indisolubilità*, dz. cyt., s. 164.

³⁹ AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, 1, 7, 7, s. 455; S. ZINCONI, *Matrimonio nei Padri (IV-VII sec)*, dz. cyt., s. 370; G. CERETI, *Divorzio, nuove nozze e penitenza nella Chiesa primitiva*, dz. cyt., s. 258.

⁴⁰ AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, 2, 13, 479-480; F. DELPHINI, *Indisolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 63.

⁴¹ AUGUSTINUS, *De coniugis adulterinis*, 2, 13, PL 40, s. 479-480: „Quapropter si recesserit mulier ab adultero viro, et ei reconciliari non vult, maneat inupta; et si dimisserit vir adulteram mulierem, et eam non vult recipere, nec post poenitentiam, custodiat continentiam [...]”.

⁴² F. DELPHINI, *Indisolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 64.

zatytułowanym „Connubium non posse dissolvere ob sterilitatem”⁴³. W rozdziale XVI „De sermone Domini” utrzymywał, iż pomimo tego, że w Piśmie św. Starego Testamentu można spotkać przypadki w których przyzwolono na podjęcie takiej decyzji, to obecnie jest to niemożliwe ze względu na to, że nakazy mają większy walor (*sed tunc praecepta maiora sunt*)⁴⁴.

Zakończenie

Według Ceretiego, w dziełach Augustyna występuje synteza wczesnochrześcijańskiego nauczania o małżeństwie. W jego opinii, biskup Hippony był mistrzem doktryny i moralności⁴⁵. Z przeprowadzonych analiz wynika, iż ten Ojciec Kościoła kategorycznie sprzeciwiał się możliwości powtórnego zawarcia związku małżeńskiego, nawet w sytuacji gdy miało miejsce cudzołóstwo jednej ze stron. Pogląd ten wynikał z pryncypialnych założeń jego teorii małżeństwa dotyczących szczególnie sakramentalności, wierności małżeńskiej oraz nierozzerwalności małżeństwa. W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż augustyńska doktryna w tej kwestii wywarła poważny wpływ postrzeganie tego zagadnienia w wiekach następnych.

Augustyn wystąpił zdecydowanie przeciwko ustaleniom przyjętym w prawie rzymskim przywalającym na zawieranie powtórných związków. Wbrew rozwiązaniu tego porządku prawnego, usprawiedliwiającego niemoralne czyny mężczyzny, a nieusprawiedliwiającego takich czynów żony, opowiedział się on wyraźnie za równoprawieniem w tej materii męża i żony⁴⁶.

⁴³ AUGUSTINUS, *De bono coniugali*, 1, 15, 17, s. 385.

⁴⁴ AUGUSTINUS, *De sermone Domini*, 1,16,49, s. 1253-1254.

⁴⁵ G. CERETI, *Divorzio, nuove nozze e penitenza nella Chiesa primitiva*, dz. cyt., s. 260.

⁴⁶ F. DELPHINI, *Indissolubilità matrimoniale e divorzio dal I al XII secolo*, dz. cyt., s. 64; H. CROUZEL, *La indisolubilidad del matrimonio en los Padres de la Iglesia*, dz. cyt., s. 113.

The Views of Saint Augustine on the Question of the Possibility of Remarriage

Summary

The author of the presented article focused his attention on the subject of the views of Saint Augustine on the question of the possibility of remarriage. His analyses show that the bishop of Hippo stood heavily against enabling people to remarry, even in the case of adultery by one of the parties. Such an opinion resulted from the principle assumptions of the bishop's theory of marriage, especially concerning sacramentality, marital fidelity and indissolubility of marriage.

Saint Augustine strongly opposed the solutions adopted in the Roman law which allowed remarriage. Against the laws of this legal order which justified immoral deeds of a man while not justifying such deeds of a woman, he stood clearly for equality of husband and wife in this matter. Therefore, he was definitely against remarriage.